

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 102 1981

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00567-6 (häftad)

ISBN 91-22-00569-2 (inbunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1982

Margaretha Fahlgren: *Litteraturkritiker i arbetarrörelsen. En studie i Erik Hedéns dagskritik 1909–1925*. Skrifter utgivna av litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet. 14. Uppsala 1981.

Avhandlingar rörande Erik Hedéns litteraturkritik har redan tidigare varit på tal och på gång. Äntligen har den blivit av. Och om det inte blivit så mycket av med de många planerna förrän Margaretha Fahlgren nu ser till att realisera dem, beror det nog mera på den allmänna tvehågsenheten inför litteraturkritiken än på några mera speciella betänkligheter inför den imposanta socialisten och humanisten Hedén. För bortglömd är han knappast. När 1909 års storstrejk vad gäller omfång nyss överträffades av 1980 års arbetsmarknadskonflikt, blev det också strax aktuellt att låna eld av Hedéns mest omtalade artikel, den som riktade sig mot De tiggande diktarna och som ursprungligen stod i Tidens oktobernummer 1909. »Varför tiger diktarna om storkonflikten?» frågade Sven Lindqvist (DN 11.5.1980) och fick svar. Nej, Hedén är nog inte långt borta, men däremot måste det sägas att kunskaperna om honom är ytterligt allmänna: han gäller som en diffus och sträng farbror, känd för att ha blivit dömd som förrädare och möjlig för att ha huggit i sten. Intresse och ovetenhet: det är ingen oäven utgångspunkt för en avhandlingsförfattare.

Men materialet är stort och de tänkbara infallsvinklarna många. För att klara genomgången inom den ram som de nya avhandlingarna tillhandahåller krävs det en stram linje och ett strikt urval. Och Margaretha Fahlgren har också på gott och ont begränsat sig. Hon ger klara besked om att hon håller sig till dagskritiken redan i sin undertitel och hon motiverar sig ytterligare i inledningen. I de därpå följande kapitlen ger hon en bakgrund om Hedéns socialistiska övertygelse och ytterligare en om hans kultursyn för att därpå dröja utförligast vid hans ställningstaganden till samtida svensk litteratur. Här kommer den tidiga arbetardiktningen och den borgerliga diktning som antingen avslöjar eller reproducerar det samtida klassamhället i förgrunden. I ett avslutande kapitel får man dels en sammanfattning av de dittills gjorda iakttagelserna, dels ett antal nya drag satta på plats under jämförelse med samtida kritiker som Bengt Lidforss, Fredrik Böök och Ture Nerman.

Det är mycket nog även med en god disposition och med en vägvinnande stil, men det är ändå uppenbart att åtskilligt får stanna utanför. Kritikerns utveckling fram till den punkt då han inträder i sitt ämbete på Social-Demokraten blir mycket summariskt tecknad. Det kan till dels ursäktas genom hänvisning till Eva Hedéns framställning om *Den unge Erik Hedén* (1959), men lite mera energiskt dragna slutsatser för den mogna gärningen hade varit att välkomna. Och än svårare att förklara och försvara är det att också så mycket av denna centrala gärning lämnas åt sitt öde. Den äldre litteraturen blir visserligen ingen hudsak under hans dagskritiska år, men man riskerar ett fel i perspektivet genom att man inte ens får någon uppfattning om den roll som klassiker och romantiker spelar för hans referensram; de jämförelserna spelar en väsentlig roll också vid bedömningen av de samtida.

Inte heller den utländska litteraturens hantering ägnas annat än tillfällig uppmärksamhet. Också här finns en halv förklaring till hands i det att Hedén med sin stora arbetsbörda måste prioritera det svenska. Men det gäller bara

till hälften, och om den utpräglad engelskorienterade Hedéns intresse för H. G. Wells och Thomas Hardy hade funnits ojämförligt mycket mera att säga. Uppgörelsen med Heinrich Mann hör till de mest avslöjande i hans praktik, och den tillhandahåller en så närgående jämförelse med Böök, att man har svårt att förstå att avhandlingsförfattaren velat avstå från den. Martin Andersen Nexø är ett annat av de många författarskap som med den valda uppläggningsen förblir obeaktat, och det är ologiskt med tanke på att arbetardiktningen ställs i centrum.

Det är lite betänkligt att skriva ut alltför långa önskelistor av det här slaget, men en översikt över hur Hedén fördelade sin möda hade å andra sidan inte behövt bli speciellt skrymmande. Margaretha Fahlgren har för sitt arbete ändå tvingats upprätta en fullständig förteckning över recensionsproduktionen – den publiceras separat i *Litteratur och samhälle* vid en senare tidpunkt – och det kunde legat nära till hands att bearbeta den åtminstone så långt att vi fått närmare besked om omfång och fördelning på litteraturtyper, språkområden etc. Nu får vi i avhandlingen uppgifter om hur många föreläsningar Hedén höll, medan vi för den kritiska produktionen får hålla till godo med uppgiften att den var »betydande».

I ett kort kapitel uppehåller sig Margaretha Fahlgren vid den redan nämnda artikeln om de tiggande diktarna. Det är rimligt nog, eftersom det är Hedéns genombrott. Här ges också anledning att hastigt dröja vid hans långtifrån okomplicerade hållning till åttital och nittital. Under hänvisning till att så mycket är gjort och ytterligare en del på gång väljer avhandlingsförfattaren därefter att i stort sätta en parentes runt den året därpå utbrytande Strindbergsfejden. Det ger lite dålig logik och det ger inte heller full rättvisa åt hennes huvudperson. Fejden må vara rätt ofta omtalad, men också här hade man gärna sett den åtminstone inplacerad i Hedéns gärning. För honom liksom för Fredrik Böök, John Landquist och Bengt Lidforss blir ju den av den åldrade Strindberg utlösta striden en höjdpunkt. Det är en av hans stora stunder. Det är då som huvudrollerna för den fortsatta kampen delas ut. Man kan knappast fullt ut förstå Hedéns centrala ställning, om man inte insätter honom i hans värdighet på denna punkt, och man kan heller knappast överskatta fejdens betydelse för uppdelningen på olika läger allt framgent.

När Margareta Fahlgren väl kommit in på sitt centrala område har hon många kloka saker att säga, men nog finns det också här ytterligare krav att ställa vad gäller det perspektiv man borde anlägga på dem. Allmänt måste man konstatera att hon i alltför hög grad underlåtit att ta ställning till närliggande litteratur. Det gäller inte minst den som knyter sig till den personliga, den publicistiska och den politiska bakgrunden.

Mycket av det som hittills sagts om Erik Hedén har baserats på personliga hägkomster. Bilden av honom har inte sällan koncentrerats i några ständigt aktualiserade situationer som den av den sömlöse förräderidömde som i fängelset läser sin Aiskylos på originalspråket eller den av Hellasresenären som under sitt sista levnadsår når sitt längtans mål. Det nästan allför välbekanta behöver inte upprepas men man ska inte heller gå till motsatt ytterlighet, för då riskerar man att utsläta den temperamentsfulla personligheten. Hedén är en man av konsekvens men knappast av anemiska abstraktioner. Brevmaterialet hade kunnat ge ytterligare färg, men nu får det knappast mera

än skymta förbi; redan där ger det mersmak. Det visar bl. a. hur Hedén tycks hålla sig med skilda värdeskalor för arbetardiktare och andra. Trots sina vackra erkännanden åt Erik Lindorm sätter han den ofta kritiserade Marika Stiernstedt före vid en stipendierangordning.

Utan att man påyrkar någon långtgående personalisering av stoffet måste man ändå sakna den mera energiska bearbetningen av det otryckta materialet och ett ställningstagande till den relativt omfattande memoarlitteraturen. Flera av de centrala gestalterna i denna upprörda tid av krig, kris och partisprängning har själva tecknat sina minnen: det gäller Carl Lindhagen, Z. Höglund, Fredrik Ström och Karl Kilbom. Andra har fått sin gärning kartlagd: det innefattar Hjalmar Branting, Gustaf Steffen och Otto Järte bland dem som har direkt betydelse för Hedén. Man kan alltid diskutera hur mycket av detta som ska med, men nog finns det både personliga och politiska implikationer som har direkt betydelse också för Hedéns kritiska ställningstaganden. Att som här lämna dem helt utanför diskussionen förefaller föga välbetänkt, och det gäller också för centrala översiktsverk som Gerhard Magnussons, Tage Lindboms och Knut Bäckströms. Hans Levander har nyligen gett en häändig översikt över det relevanta materialet i *Svenskt Biografiskt Lexikon*. Också den hade väl kunnat få komma med, men här som i flera andra sammanhang tvingas man konstatera att Margaretha Fahlgren inte haft den riktiga aptiten på material. Listan på försummade artiklar är lång.

Också för den publicistiska ramen kring Hedéns kritikergärning hade den exemplifierade litteraturen kunnat ge åtskilliga besked. Andra hade kunnat komma till för att ge relief åt framställningen. *Partipress*, Stig Hadenius', Jan-Olof Seveborgs och Lennart Weibulls studie över 10-talets socialdemokratiska press (1970), är en av de böcker som hade kunnat göra tjänst. För att skapa ett intryck av räckvidden av Hedéns opinioner hade upplageuppgifter inte varit utan värde: hos Sven Tollin (*Svensk dagspress 1900–1967*, 1967) kan man inhämta att det socialdemokratiska huvudorganet under den för Hedén aktuella perioden förkovrade sin upplaga från 18 900 till 33 000 exemplar. I några fall är det rentav så, att Margaretha Fahlgren snuddar vid omständigheter som hade varit förtjänta av att närmare klaras ut. Specialiseringen på de rörelseanknutna tidningarnas redaktioner gick inte lika långt som på de samtida borgerliga avisornas. Det tar sig bl. a. det uttrycket att Hedén till att börja med också fungerar som utrikesredaktör, och fram till uttåget från tidningen 1917 är han därtill en flitig politisk skribent. Dessa bisysslor bidrar självfallet både till att begränsa hans gärning som kritiker – tiden kan inte räcka till allt – och till att vidga den genom att den tillhandahåller nya utblickar. Och när avhandlingsförfattaren för fram uppgiften om att Hedén skulle ha infört en kultursida redan under 1916, borde hon ha reagerat och satt in den i sitt sammanhang, exempelvis med stöd av Sven Nilssons avhandling (*Det offentliga samtalet*, 1975).

Erik Hedén är en av de dominerande socialistiska kritikerna. Den inhemska tradition som han verkar i har i anmärkningsvärd grad förblivit försummad även sedan den från sent 60-tal och framåt på nytt blivit mera allmänt omtalad. Jämfört med den klassiskt liberala litteraturkritiken, tecknad främst av Daniel Andreae och Kurt Aspelin, är den fortfarande bara fläckvis kartlagd. Det pånyttfödda

intresset avsatte sina första spår i början av 70-talet, bl. a. genom den av Maria Bergom-Larsson utgivna och med fyllig inledning försedda antologin *Svensk socialistisk litteraturkritik* (1972). Den nu föreliggande avhandlingen kan ses som en utlöpare av detta intresse, och till antologins perspektiv hade Margaretha Fahlgren under alla omständigheter bort ta ställning på annat sätt än genom att tuga.

Hedén gick bort i förtid 1925. Ändå har det varit en rätt allmän mening att han redan vid det laget var passerad av utvecklingen. Han kände ett avgjort främlingskap inför de nya diktarna, och de återgäldade det med besked. Just vid 20-talets mitt får vi ju dessutom ett markerat generationsskifte inom den radikala kritiken genom att Erik Blomberg får sällskap av Victor Svanberg, Stellan Arvidsson och Arnold Ljungdal. De kände ingen samhörighet med Hedén, och under det följande decenniet, då den socialistiska kritiken kom mera i centrum, skulle så Stig Ahlgren göra upp med det han benämnde Hedénlegenden. Det är knappast någon tillfällighet att det sker med lundensiska utgångspunkter och med tydlig anknytning till den andre av de två stora socialistiska kritikerna i pionjärgenerationen, nämligen Bengt Lidforss.

Margaretha Fahlgren går tämligen långt i sin strävan att återupprätta Erik Hedén. Det sker till dels genom att hon gradvis fått en allt djupare respekt för hans gärning – och så långt är allt gott och väl – men till dels också genom att hon uppvisar en brist på distans. Den vackra sympatin för Hedén tar sig uttryck i att hans gärning på ett vällovligt sätt nyanseras, men avhandlingsförfattaren är knappast tillräckligt på sin vakt och kommer därför gärna att tappa i nyanser hos de kritiker som hålls upp till jämförelse med Hedén. Det drabbar både Branting, Lidforss och Nerman. Den märkligaste kritikern av de tre drabbas förhållandevis hårdast: Lidforss förs inte sällan på tal, och även om också myten om honom förtjänar att naggas i kanten, ger Hedénporträttören ändå ingen rättvisande bild. Några artiklar av Hedén till tioårsminnet av den liktänkande men oliksinnde rivalens bortgång (SoC 24.9.1923, 20.10.1923) hade kanske kunnat ge en hållpunkt.

Margaretha Fahlgren säger emot de flesta och menar att Hedén inte alls passerats av utvecklingen – det måste ses som en av hennes centrala teser. Hon vill ge skäl för att denne kritiker redan på 10-talet och i början av 20-talet tänkte i banor som blivit bekanta först genom den marxistiska litteraturteori som införts i vårt land från 1930-talet och blivit något så när förtrogna först under det senaste decenniet. En del av dessa tankar kan återföras direkt på Marx och Engels: det gäller sådant som framställningen av individer i stället för av klassrepresentanter eller om alienationen som det gemensamma onda. Andra har framför allt kommit att förknippas med Lukács: det avser exempelvis tanken på realismens seger och på den historiska romanens dekadens i det kapitalistiska samhället. När Hedén vill rationalisera sin böjelse för romantiken genom att tala om dess utopiska potential eller när han i modernismen bara urskiljer urartningen, skulle han likaså vara i gott marxistiskt sällskap.

Det är intressant. Men är det också sant? Ja, ett stycke vill man gärna hänga med, men faran ligger väl i att tesen drivs lite för långt och i att de enstaka överensstämmelserna får signalera en sammanhängande gemenskap i åskådningen. Visst tål Stig Ahlgren som så ofta att sägas emot. Hedén är inte någon konservativ bakåtblickare utan

en god socialist, men det förslår knappast för att placera honom bland teoretikerna. Han behöver inte vara sämre kritiker för det.

Inplaceringen i den socialistiska kritiken hade kunnat tillföra väsentligheter, och det finns också en andra inplacering som man gärna sett utförd med mera energi och precision. Att inränga den egna forskningsinsatsen i den övriga kritikforskningen hade inte varit oöverkomligt och det hade kunnat bidra till mera inträngande jämförelser och en större metodisk medvetenhet. Men den som gör sig mödan ska också erfara en påtaglig respekt för Margaretha Fahlgrens insats.

Utmärkande för den svenska kritikforskningen är att den återfinns överallt och ingenstades. Antalet specialiserade studier är litet, men det material som kan tjäna till belysning av det kritiska materialet är mycket stort. Överblick och urskillning ska till för att man på ett vettigt sätt ska nyttiggöra föregångarnas verk. Schematiskt kan man skilja på översikter, monografier och debatt. Mest uppenbar är bristen på översiktliga framställningar. De som likt Birger Christoffersons (*Svenska litteraturkritiker*, 1970) och Göran Häggs (*Övertalning och underhållning*, 1978) uppvisar en ambition åt det hållet, sonderfaller närmare besett i ett antal monografier över enskilda kritiker och essäister. Redan överblickar över kortare tidsavsnitt är en sällsynthet, och därför är det desto mera onödigt att tappa bort en sådan som Gunnar Qvarnströms om »Kritiska 'honnörsord' på tjugotalet» (i *SLT* 1960), särskilt som den också ger iakttagelser om nyckelåret 1925 års vokabulär och rentav sätter några Hedéndrag på plats.

För studiet av litteraturkritiken intressanta monografier finns det av två slag, nämligen dels sådana som koncentrerar sig på den enskilde kritikern, dels sådana som knyter sig till det enskilda författarskapets kritiska mottagande. Den senare sorten är den långt talrikare – under förutsättning att man lite generöst också inkluderar dem där mottagandet bara är en bisak. I receptionsetetikens kölvatten kan det kanske lite oftare bli en huvudsak, och anknytningen åt det hållet hade väl också avhandlingsförfattaren kunnat antyda. I varje fall hade hon bort dra nytta av monografier över personligheter som Henning Berger (Georg Lagerstedt, *Drömmaren på Norrlandsgatan*, 1963) och Vilhelm Ekelund (Per Erik Ljung, *Den problematiska författarrollen*, 1980), där hon kommer på skärande kurs. Men det är naturligtvis den andra typen av monografier, den som koncentrerar sig på den enskilde kritikern, som hon själv ansluter till. Uttömmande studier som oavvänt håller sig till kritiken har vi fortfarande inte så många av, men listan är på väg att förlängas. Vi har nyligen fått studier över Carl Rupert Nyblom, Carl David af Wirsén och Edvard Alkman. Flera är på väg.

I den mån som Margaretha Fahlgren tagit del av dessa föregångares mödor har det i vissa fall avsatt alltför flyktiga spår. Metoder ska gärna praktiseras snarare än diskuteras, men när denna goda princip drivs därhän att man får hålla till godo enbart med en i notapparaten undan-gömd deklARATION till förmån för en kvalitativ och materialorienterad analysmetod, närmast i anknytning till Lena Kårelands om *Gurli Linders barnbokskritik* (1977), blir talan alltför knapphändig. Andra föregångare hade kunnat tillhandahålla material för jämförelse och diskussion. I några fall ter sig underlåtenheten att ta upp dem som en brist. Rolf Yrlids avhandling om Lagerkvistkriti-

ken, *Recensionens anatomi* (1973), hör avgjort dit. Den metodiska inriktningen är där självfallet en annan, och det finns inte anledning att påyrka någon självklar efterföljd men väl ett ställningstagande och detta så mycket mera som Lagerkvistbedömningen är viktig för Hedén, vilken ju för övrigt även är föremål för Yrlids intresse. Och när nu Fredrik Böök förs in som ett jämförelseled till sin socialistiske diskussionspartner, måste man förvånas över att närliggande nummer i Bööklitteraturen som Knut Jaenssons skrift från 1939 – där återigen den fatala Lagerkvistbedömningen är på tal – och Tomas Forsers avhandling från 1976 (*Bööks 30-tal – en studie i ideologi*) inte kommer till användning. Rolf Arvidssons exemplariska bibliografi hade därtill kunnat göra tjänst för att peka ut gemensamma recensionsobjekt, vilkas hantering kunnat ge underlag för punktstudier som nog gett mer upplysande resultat än de mera svepande som nu görs åtminstone för den borgerlige kritikerns räkning.

Avsaknaden av översiktsverk gör tillsammans med de här exemplifierade försummelserna i det brokigare materialet att Hedén knappast blir insatt med tillräcklig säkerhet på sin plats. Han hör till den moderna svenska litteraturkritikens patriarker. Häpnadsväckande efter fort efter det att också de moderna masspressen och den nya politiska pressen tagit sig an den traditionstunga genren litteraturkritik fick vi ju ett antal enormt produktiva utövare som under längre – i några fall rent osannolikt lång – eller kortare tid skaffar sig utlopp för sin energi och begåvning. Hedén hör dit liksom Klara Johanson, Böök, Landquist, Lidforss och Österling.

En utvidgad jämförelse med dessa medbedömare hör till det man gärna skulle ha sett men där man naturligtvis inser att det skulle ha fört för långt. Punktvis hade man kanske kunnat ta till den för att bidra till perspektiv och avvägning. John Landquist, Hedéns nära vän, hör till dem som alltför mycket kommer i skymundan. Redan vid en noggrannare läsning av Hedéns egna recensioner kan man ta fram en del ytterligare drag, drag som inte sällan är ägnade att problematisera bilden av honom. Han är inte alltid så övertygelsetrogen och rätlinig som Margaretha Fahlgren vill göra honom till. Han är ofta senare ute än kollegerna och mera summarisk än de – hans brist på tid kan spela en roll i båda fallen. Jämförelsevis ofta väljer han också att kommentera sina medkritikers ställningstagande, varför hans beroende av dem ofta blir antagonistiskt och polemiskt.

Avsidsidan av vad ofta är en fördel, den klara dispositionen och de snabba beskederna, visar sig bestå i en viss brist på nyansering. Det går samman med bristen på distans. Margaretha Fahlgren är ibland så solidarisk med Hedén att hon övertar hans skrivvanor och låter läsaren tro att hon håller med också när han så uppenbart far vilse – som när han rosar Per Edvin Sköld och risar Eyvind Johnson.

Inte ens i en avslutning på en fakultetsopposition ska man släta över. Och det behövs inte heller: Margaretha Fahlgrens avhandling är välkommen och välskriven – och den blev av.

Per Rydén